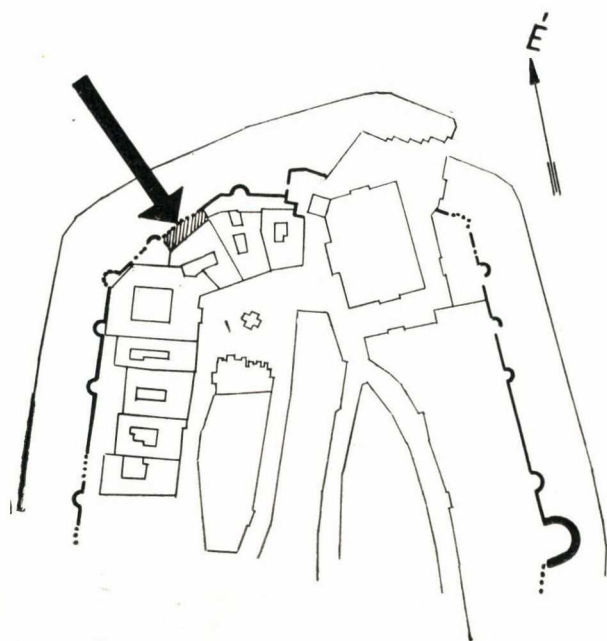

VÁROSFALMARADVÁNYOK A SOPRONI FABRICIUS-HÁZ ALATT

A várfalkert ásatása¹

Az Országos Műemléki Felügyelőség 1958-ban a soproni Fabricius-ház északi, középkori eredetű szárnyának műemléki helyreállítását kezdte meg. Ennek során szükségesnek mutatkozott az ún. várfalkertben a középkori szint megállapítása. Mivel a soproni középkori vár keletkezéséről megfelelő ásatások hiányában igen eltérő vélemények alakultak ki, az OMF, amely az egész munka költségeit fedezte, úgy határozott, hogy a tervezett ásatás a szintmegállapításon túl terjedjen ki a

1. kép. A soproni Fabricius-házban végzett ásatás helyszínrajza a várfal vonalával

Рис. 1. План раскопок в доме Фабрициусов в г. Шопроне с линией городской стены

Fig. 1. Relevé de plan des fouilles effectuées dans la maison Fabricius de Sopron, avec la ligne de l'enceinte

várfal kronológiájának és felépítésének tisztázására is, vagyis a munka érintetlen talajig haladjon.

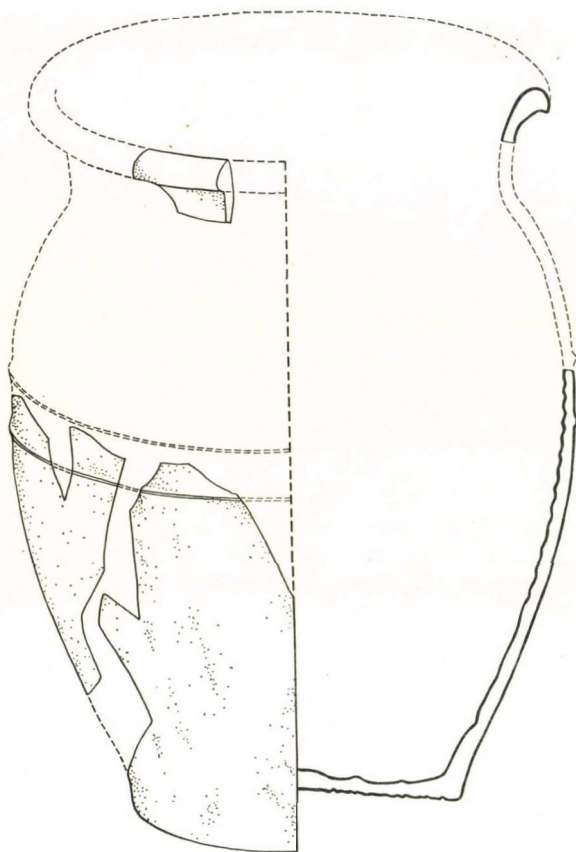
Erre a munkára 1959 tavaszán került sor a szerzők vezetésével (1. kép, helyszínrajz).²

Az ásatás célja tehát részben az volt, hogy a város történelmi periódusairól teljes keresztmetszetet nyerjünk ezen a ponton. A munka kezdetekor két kutatóárkot nyitottunk a várfalkert átvágására. Miután a kert K-i végében legújabbkori bolygatás nyomait észleltük, a végleges metszet készítésére a Ny felé eső árkot jelöltük ki. Az árok hossza 6,60 m, szélessége 3,5 m volt. A felső 50 cm humusz, majd a vékonyabb — a kert nivellálásához tartozó — legújabbkori réteg alatt É felé lejtő, nagyon sok kötőrmelékkel tartalmazó réteget bontottunk ki. A réteg leletanyagában másodlagosan ide került kerámia töredékek feküdtek, köztük a XIII. századtól a XVII. századig terjedő jellegzetes készítmények. A réteg alján az árok É-i végében 1,90 m mélységből a feltöltésből kavicsal soványított, szürke redukált égetésű XIII. század végi osztrák fazék került elő (2. kép); egy XIV. századi sarkantyú pedig az alább tárgyalandó sánc felszínén feküdt (3. kép). Az árok északi szélén az újkori téglából épült kertfal belső oldalán 220 cm mélyen a középkori várfalrendszer középső vonalához tartozó várfalmaradványait találtuk meg. A falat kemény, hasított kövekből rakták, sárga homokkal kevert gyengébb minőségű habarccsal. Szélessége 70 cm, téglát vagy téglatöredéket a feltárt szakaszban nem találtunk. E fal belső oldalához tartozó eredeti szint kb. 1 m²-es szakasza habarcsba rakott — a fal köveivel egyező minőségű — lapos kősorral volt lepadlózva, mellette a várfalban 53 × 80 cm méretű négyszögű, kifelé erősen lejtő nyílást találtunk egy nagy lapos kővel átfedve. A nyílás alja egy szinten volt az említett lekövezett padlóval, ahhoz csatlakozott, tehát nem lőrés lehetett, hanem az alább ismertetésre kerülő ferde vörös rétegről lefolyó esővíz kivezetésére szolgálhatott (4. kép).

Az eddig ismertetett felső rétegek az egész ásatás legszembetűnőbb rétegeire, egy vörös rétegre támaszkodtak (5. kép). Ez a Fabricius-ház tövében már 30 cm mélységben jelentkezett, míg a kutatóárok É-i vége felé 300 cm mélyen, tehát egy É felé erősen lejtő vonalat kaptunk. A réteg leg-

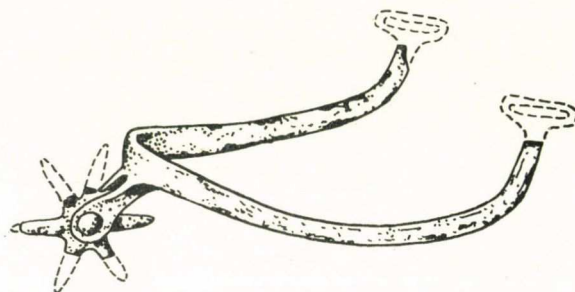
¹ Az alábbiakban a rómaikort Sz. Póczy Klára, a vörös sáncról szóló részeket Nováki Gyula, a középkort Holl Imre írta.

² Az 1959. évben Holl Imre és Nováki Gyula, 1960. évben Nováki Gyula és Póczy Klára folytatták az ásatást

2. kép. 13. század végi osztrák fazék az 1. rétegből
 Рис. 2. Австрийский горшок XIII века из первого слоя
 Fig. 2. Pot autrichien de la fin du XIIIe siècle, provenant de la 1re couche

nagyobb feltárt vastagsága 450 cm, mely végig vörös színű, azonban nem mindenütt egyforma mértékben. A felső fél méter helyenként téglakeményiségű nagy rögöket tartalmaz, körülöttük ugyancsak vörös, néha lilás színű porhanyós föld. Közepén már csak elvétve találunk keményen összeálló rögöket, itt már a porhanyós, morzsálékos halmazállapot volt a jellemző. Az alsó harmadban pedig már világosabb volt az egész réteg,

3. kép. 14. századi sarkantyú az 1. rétegből
 Рис. 3. Шпоры XIV века из первого слоя
 Fig. 3. Éperon du XIVe siècle, provenant de la 1re couche

halmazállapota a finom homokra emlékeztetett, de még mindig vörös színben.

A felső rész a metszetben egyenetlenül elosztott sötétvörös foltokat mutatott, míg az alsóban 2—3 bizonytalan, kissé D felé lejtő egyenes, világos kavicsréteget lehetett megállapítani, 8—10 cm vastagságban. A Ny-i metszet vörös rétegében két helyen egy-egy kb. 80 cm hosszú vonalban két-két elsímitott felületet találtunk egymáson, kissé

4. kép. A középkori városfal csonkja vízkivezető nyílással
 Рис. 4. Остатки средневековой замковой стены с водосточным отверстием
 Fig. 4. Fragment du mur d'enceinte médiéval avec l'ouverture de la conduite d'eau

D felé lejtve, mintha fadorong lenyomatai lettek volna, de egymásra roppanva.

A vörös sánc rétege a Fabricius-ház északi fala alá részint benyúlik. *A ház falának külső részét* tehát ennek a tetejére építették rá, a belső oldala azonban komoly alapozást kapott, és a pince oldalát képezi ma is. A fal alá nyúló vörös réteget statikai okokból nem lehetett feltárni, sőt a kutató-árok ház felőli oldalát a fal síkjánál kijebbel kellett helyezni.

A vörös réteg É felé eső része alig 5–10 cm-es átmenet után fekete, kormos földde változik át,

Ez a sokrétű épülettörmelék kereken 4 m vastagság után, 8 m mélységben hirtelenül megszűnik. Ez alatt keményen összeálló vízszintes rétegek következtek, amelyek azonban már nem épülettörmelékek. Legfelül egy átlag 20 cm vastagságú *fekete, kormos földréteg volt*, majd meszes törmelék, iszapos sötét talaj, tiszta zöld agyag és kavics rétegek váltogatták egymást. A tiszta kavics alatti iszapos, tőzeges rétegben kultúrnyomok már nem voltak, ezzel 10 m mélységben elértük az érintetlen talajt. Ugyanekkor a talajvíz olyan erővel tört fel, hogy a munkát lehetet-

5. kép. A soproni középkori városfal maradványa és a sánc lejtője a metszetben

Рис. 5. Остатки средневековой городской стены Шопрона и склон вала в разрезе

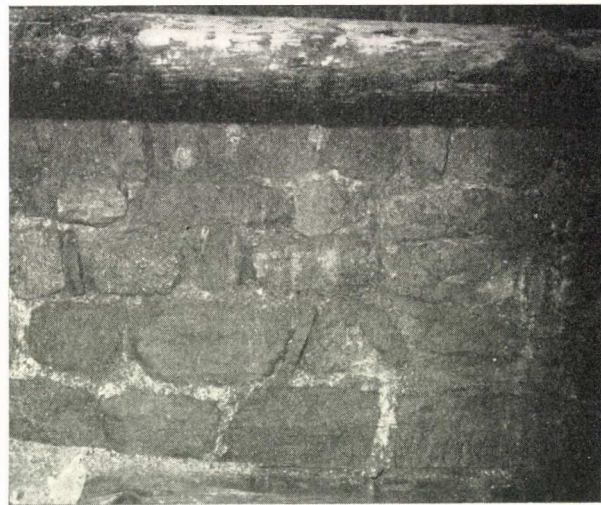
Fig. 5. Restes du mur d'enceinte médiéval de Sopron et coupe de la pente du rempart

helyenként barna égési foltokkal. Ez a sötét réteg azonban szervesen hozzátartozik a vörös réteghez, és azzal együtt képez egy É felé erősen lejtő vonalat, ugyanakkor az alsó határvonalat egy D felé, tehát ellenkező irányban lejtősödő szürke épülettörmelék-réteg szabja meg (6. kép).

Innen kezdve merőben más kép következett. Az eddig egységesnek tekinthető vastag vörös réteg alatt vékonyabb-vastagabb épülettörmelék-rétegek következtek. A felső rétegek még erősen lejtettek D irányban, lejjebb azonban egyre inkább megközelítették, majd el is érték a vízszintest. A legjellemzőbb egy fekete, 5–12 cm vastag földréteg volt, majd egy 100–120 cm vastag kőréteg — masszív falmaradvány —, meszes épülettörmelékben, végül több szabálytalan világos meszes törmelék-réteg.

lenné tette, így további mélyítést már nem végezhattünk.

A vörös réteg alatti törmelék-rétegek egy rendkívül erős falra támaszkodtak, illetve ahhoz csatlakoztak. *A teljes fal megmaradt magassága 6,85 m*, vastagsága 2,80 m. A magassági méretek a következőképpen oszlanak meg: az alapozás 1,50 m, az épen maradt felmenő falrész 3,00 m, a felső ferde vonalban lepusztult csomópont pedig 2,35 m (6. kép, a fal periódusaival). Utóbbi tetejére épült rá közvetlenül a fentebb ismertetett 70 cm széles várfal vagy helyesebben mellvéd. A fal anyaga homok és mészkő, kötőanyaga igen kemény fehér habarcs. Az épen maradt felmenő részben a belső oldal durván faragott, egyenes sorokban rakott kövekből áll, a kövek a habarccsal fugázva vannak. A kövek külső rétege több helyen 1–2 cm vastag nagy lapokban levált, ami a fagy rongáló

6. kép. Metszet a Fabricius-ház kertjében a középkori városfal, sánc és római kori városfal maradványával, felül a római városfal részletei

Рис. 6. Разрез средневековой городской стены и вала, а также остатков замковой стены римского времени в саду при доме Фабрициусов

Fig. 6. Coupe du jardin de la maison Fabricius, avec les restes du mur d'enceinte médiéval, du rempart et du mur de la ville de l'époque romaine

erejének következménye abból az időből, amikor a fal még szabadon állt.

A felmenő falrész alját kiugró nagy kváderkövek jelzik, amelyek meglehetősen kopottak, rongáltak. Ehhez csatlakozik az eredeti talajszintet jelentő kemény rétegsor, felül a kormos földdel.

A fal alapozása merőben más, mint a felmenő rész. Ennek síkja 10 cm-el beljebb van, pedig a falalapozások inkább szélesebbek szoktak lenni, mint a felmenő részek. Az alapozás párhuzamosan halad a felmenő résszel, a kutatóárok ÉNy-i sarkában azonban ferde irányban 1,20 m hosszúságban kinyúlik a fal alól, majd a fal síkjától 90 cm-re ismét vele párhuzamosan folytatódik. A nagy mélység miatt sajnos nem volt lehetőség arra, hogy ezt a falat jobban megkutassuk, így nem tudjuk, meddig folytatódik és milyen vastag. Falazási technikája egészen más, kisebb kövekből és gyengébben van rakva, valamivel sárgább, gyengébb habarccsal, aligha lehet vastag fal. Annyi bizonyos, hogy a fenti szépen rakott falnál korábbi.

*

A városhatár feltárásakor a különböző mélységekben előkerült elplanírozott római kori kerámiaanyag alapján az alábbi következtetéseket vonhattuk le:

— 9 m alatt a zöld iszapos rétegben — lejjebb már az erősen feltörő talajvíz akadályozta a munkát — igen sok famaradvány és ágfonatos patics darab hevert, tehát vályogfalas építkezés folyhatott itt a koracsászárkorban. Ennek megfelelően a rétegben talált leletanyag bennszülött jellegű, a kelta alaprétegből jól ismert fésűs díszű, durva házikerámia³ és finoman iszapolt, simított felületű szürke és nyers színű házikerámia,⁴ amelyek helyben készülhettek. Ezekkel egyidőben azonban Pó-vidéki terra sigillaták⁵ (7. kép 6), finom kivitelű bronz stílus (8. kép 14) és vékonyfalú üvegedények töredékei jelzik az import irányát Itália felől.

— 9 m alatt húzódó rétegben talált kerámia leletek egyöntetű korhatározása alapján arra gondoltunk, hogy a legmélyebben megfigyelt kultúrnívó az I. század közepéről való.

— 9–8,40 m között a leletek mind égés nyomát viselik magukon. A réteg alján egy kőfal húzódik, ennek az irányra helyenként megegyezik, de egy

szakaszon eltér annak a falnak az irányától, aminek az építéskor ezt a korábbi falat elbontották, illetve ráalapozták a későbbi, ennél sokkal masszívabb fal alapját.

A faszén darabokkal, hamuval és összeégett leletanyaggal kitöltött rétegből egy Galba és egy Domitianus érem is előkerült, — mindkettő erősen összeégett állapotban. Két kis Pó-vidéki terra sigillata töredék⁶ mellett az elplanírozott rétegben délgalliai reliefszerű áru szerepelt⁷ (7. kép 1–5 és 7–8), La Graufesenqueből és Lezoux lekorábbi periódusából, vagyis még az első század közepéről.

A kerámia leletek közül említésre méltók márványozott díszű edények (9. kép 4, 5), a vörösre festett és fogaskarcolással díszített széles szájú fületlen korsók⁸, nyers színű finoman profilált tányérok⁹ és szürke fésűs díszű urnák, amelyek az I. század második felében éppen a Borostyánkő-út mentén voltak használatban, az analóg példányok tanúbizonysága szerint.

A Domitianus-kori tűzvész alkalmával elpusztított építkezés elplanírozott rétegét — 8,40 m-nél egy járószint zárja le, ami talán századokig használatban lehetett, erre mutatnak ugyanis azok a kerámiamaradványok, amelyeket a több ízben rétegesen bedöngölt kemény kavicsos rétegben találtunk, s amelyek a 2.—3. századokból valók.

Ezek közül a jellemzőbb darabok: lezouxi terra sigillata töredék¹⁰, egy rozettával díszített sigillata, amely Heiligenbergben készült a II. század első felében,¹¹ Raetiából importált geometrikus mintával ellátott mázas pohár töredékei¹² a II. század végéről (9. kép 6), indadíszű à barbotine technikával készült terra sigillata tál Drag. 38-as típus Rheinzabernből a II.—III. századok fordulójáról több reliefszerű töredék¹³ (10. kép 1–7, 8. kép 1–7). Ugyanebből az időből valók a Westerndorfi gyárból való terra sigillata töredékek is (10. kép 8–9).¹⁴

Később ebbe a -8,40–7,70 m közti rétegbe a járószint aljára beleássák egy igen masszív, vastag fal alapozását. A gondosan kivitelezett, közel 3 m széles kváderköves falat ott, ahol a korábbi 65 cm-es fal iránya az új építkezés vonalának megfelel, ráakasztják a lepusztított korábbi falmaradványokra. *Minthogy ez a fal átvágja a II.—III. századok leletanyagával kelezhető rétegeket, nem készülhetett a IV. sz.-nál korábban* (6. kép).

— 7,70 m fölött egy beásásokkal meg-megszakított szint következik, amely keverten tartal-

típusú vörösre festett edények több példánnyal is előfordultak.

³ Vö. Bónis É., A koracsászárkori edényművés-

ség Pannóniában I. DissPann II. 20 (1942) I. t.

⁴ Barkóczi, L.—Bónis, É., Acta Arch. Hung. 4 (1954) 21–22. kép; Póczy K., Arch. Ért. 86 (1959) 63

⁵ Ohlenroth, L., BRGK 24–25 (1934–5) 241.

⁶ A maszkos, rozettás típushoz l. Juhász Gy., Brigtioi terra sigillaták. DissPann II. 3 (1940) 7–.

⁷ Knorr, R., Terra Sigillata Gefässe d. ersten Jahrh. mit Töpfernamen. (Frankfurt am Main 1952) L. t. Vespasianus idejéből. Egy további hasonló töredékhez l. Knorr R., i. m. XXI. t., Daribitus köréhez tartozó Claudius-kori töredék.

⁸ Bónis É., i. m. VII. t. 1., XIII. t. 5., és X. t. 9.

⁹ Bónis É., i. m. XXI. t. 39, 45.

¹⁰ Knorr, R., i. m. L. t. 2. Domitianus-kora.

¹¹ Forrer, R., Die röm. Terra Sigillata Töpferi von Heiligenberg Diensheim u. Ittenweiler im Elsass. (Strassburg 1911) 19.

¹² Vö. Drexel, F., ORL 35, 80.

¹³ Medaillonban álló Venushoz Juhász Gy., i. m. XXI. t. 4. Orpheus motívumhoz Juhász Gy., i. m. XXVIII. t. 19.

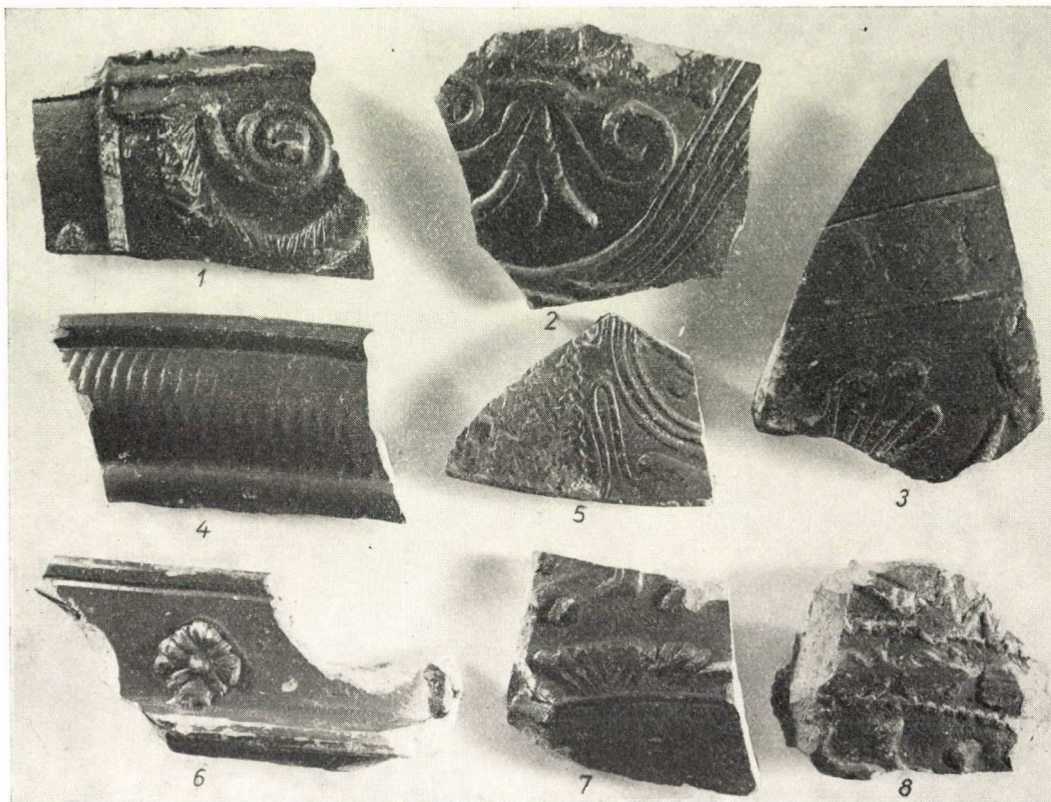
¹⁴ Juhász Gy., i. m. XVII. t. 21–22., XVI. t. 12.

mazta a II.—IV. századok anyagát. Feltűnő, hogy már ekkor a IV. század folyamán súlyosan megromlásodhatott a vastag kváderköves fal, mert a feltöltés felső rétegeiben már ennek az anyagát is belekeverték. Ebben az időben a feltöltéssel, planírozással egyidejűleg nagyobb területen folyt építkezés. *Egészen gyenge, agyagba rakott kőfalat*

Hadrianus nagy bronzot és egy Elagabalus érmét is.

Ásatás a Fabricius-ház pincéjében

A pincét a vörös sánc belső oldalába vágták bele. Ugyanazok a rétegek kerültek itt elő, mint a ház É-i oldalán levő várkert ásatása során, azzal

7. kép. Terra sigillata töredékek az I. század rétegéből

Рис. 7. Фрагменты terra сигилляты из слоя 1 века

Fig. 7. Tessons de terre sigillée de la couche du 1er siècle

tapasztanak ekkor a várossal belső oldalához. Az építkezés korát szintén a kerámia-anyag árulja el; ezek a IV. században használatos besímitott díszű edénytöredékek,¹⁵ sárga és zöldmázás edények darabjai,¹⁶ durva, fekete házi edények.¹⁷ A besímitott díszű edénytöredékek a velük együtt előkerült vas pilum hegyekkel, vaskéssel, lándzsatöredékekkel (11. kép) és csont íj darabjaival arra is figyelmeztetnek, hogy ebben az időben a provinciális lakosság mellett idegen etnikumú barbár lakosság is tartózkodott a város falai között.

Később a vörös sáncot úgy készítették, hogy külső védfalát a római kori várossal képezze. Ekkor a sáncba a Fabricius-ház területén a II. század végéről és a III. századból való építkezés törmelékét planírozzák bele, köztük igen kopott

a különbséggel, hogy itt a felső 7 m-t a pince kiépítésekor már elhordták — ez a terület ma a pince légtérét képezi —, kutatásunk alkalmával ezért a római városszintnek csak az alsó 170 cm magas rétegét tárhattuk fel a pince jelenlegi padlója alatt. A császárkorban egy római épület állt itt, amelynek a falait akkor hordhatták el, amikor a pinceszintet kialakították. Néhány a római épület felmenő falainak maradványaira ráalapozták a középkori épületalapokat (12. kép).

A feltárás során a következő megfigyeléseket tettük:

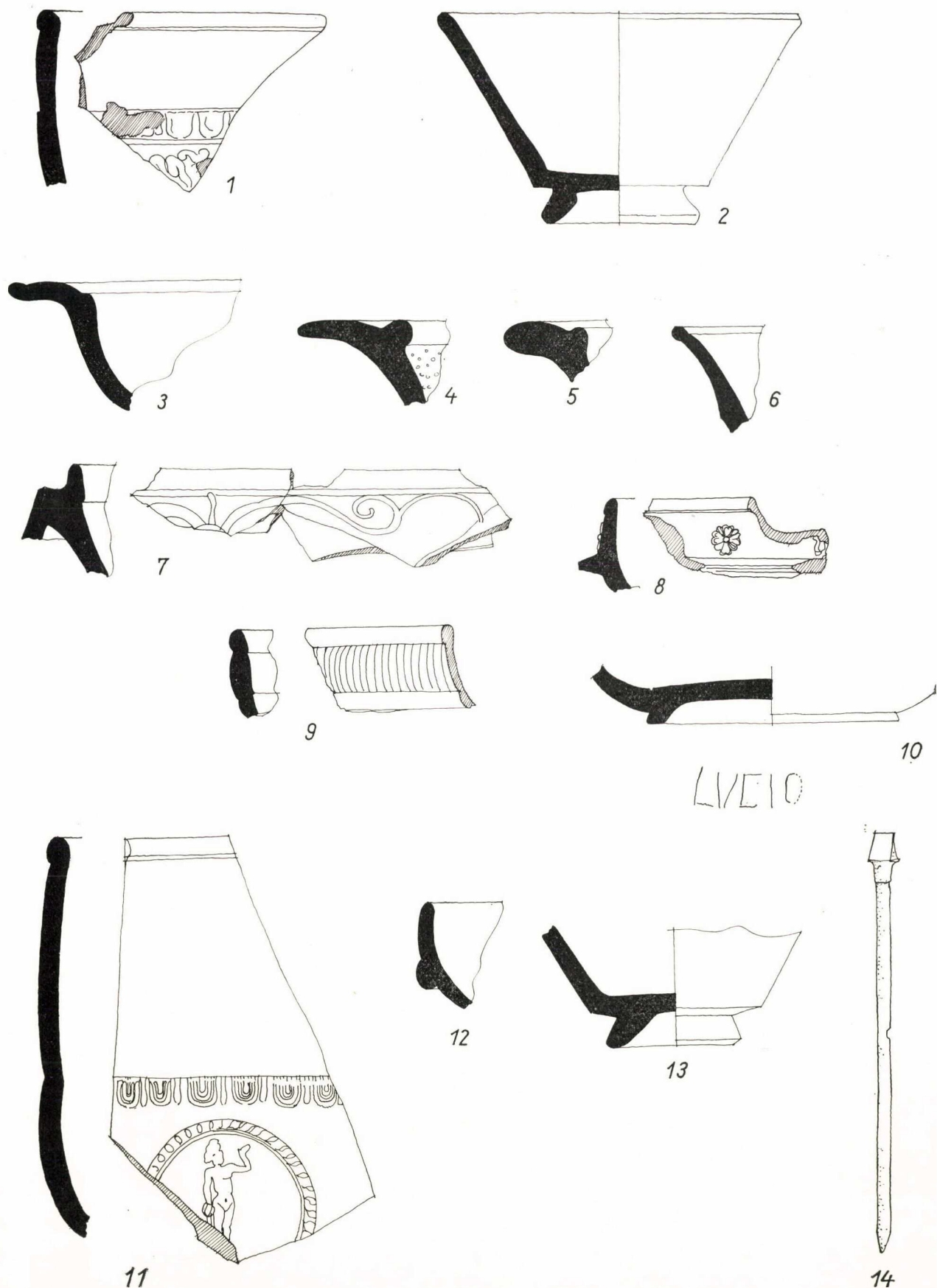
A jelenlegi padló kb. 3 cm vékony habarcsos leöntése alatt barokk-kori padlószint húzódik. Ezt a kb. 15 cm vastag téglaporról kevert habarcsos leöntést a pince D-i falára is rákenték. A K-i

¹⁵ Vö. Póczy K. Intercisa II. AH 36 (1957) 71—.

¹⁶ Vö. Póczy K., i. m. 77—.

¹⁷ Vö. Póczy K., i. m. 3, 44, 64 és 113. típusok for-

dultak elő a Fabricius-ház ásatása során. Néhány ron-
tott és deformálódott példány a helyi gyártmányok
gyatra kiviteleről tanúskodik.

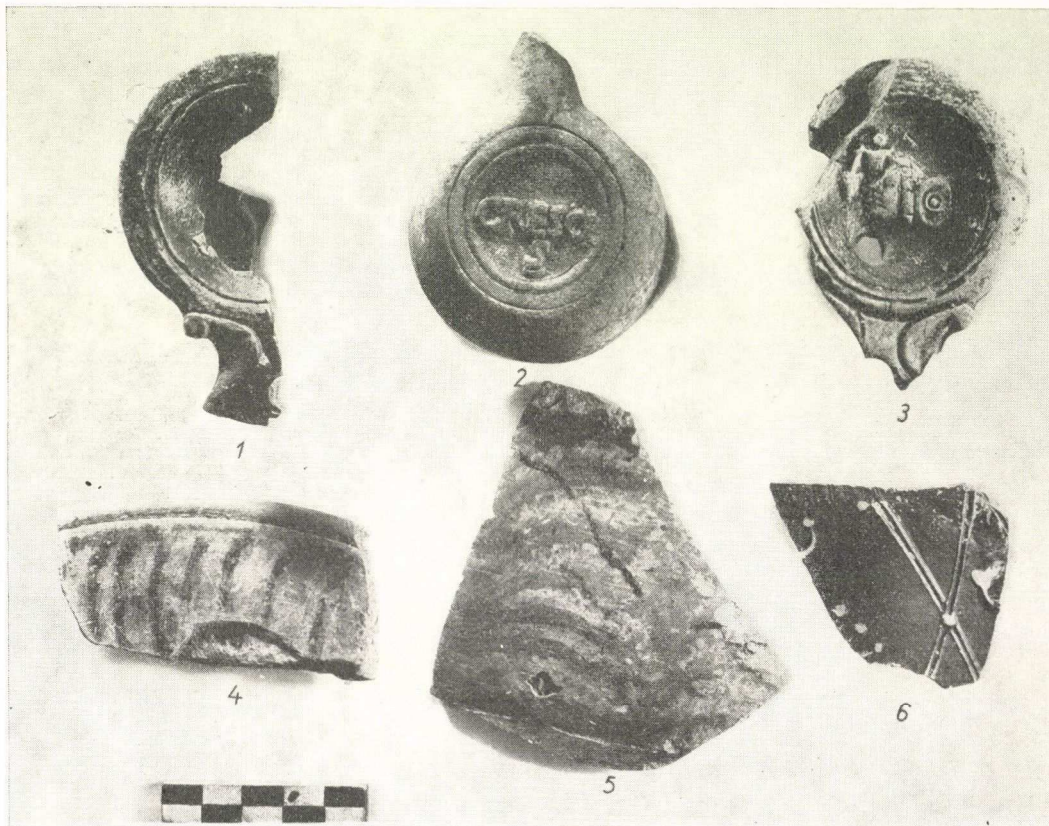

8. kép. A római rétegekben előkerült kerámiaanyag metszetei
 Рис. 8. Профили керамического материала, обнаруженного в слое римского времени
 Fig. 8. Coupes des objets de céramique livrés par les couches romaines

falat viszont később építhették, mert a padlót áttörték a fal építéskor.

A szóban forgó padlószint korának megállapításához kerámialeletek segítenek hozzá. Minden pincefülke nyugati sarkában, kövekkel körül rakva beleállítottak a padlóba egy-egy belül mázas fülesbögret, s ezt fedővel lefedték (13. kép). Hat edényt találtunk, amelyek közül háromban csirkecsontok voltak. A bögrék a XVII. század vége, esetleg már a XVIII. század kezdetén készül-

A pillérsort korábbi, még római falakra alapozták rá, amelyek egy nagyobb épülethez tartoztak. A pince XVII—XVIII. századi padlója takarja ennek az épületnek a maradványait, tehát a római kori falak felmenő részei a középkori épület pincéjében még magasabban állhattak, talán a Fabricius-házzal szomszédos ún. Tábornok-ház alatt még remény van kikutatásukra. A Fabricius-ház pincéjéből a római kori épület falai részben ide húzódnak át, részben a mai udvarszint

9. kép. Mécsesek és edénytöredékek a római korból

Рис. 9. Свечи́льники и фрагменты сосудов римского времени

Fig. 9. Lampes et tessons de l'époque romaine

hettek, s *építési áldozatként* kerülhettek a pince padlójába, abban az időpontban, amikor a Fabricius-házban a legutolsó nagyméretű átalakítások történtek.

Megfigyeléseink szerint a pillérekre helyezett épület föld alatti részeit egy korábbi periódusban képezték ki fülkés pincévé. A nagy mélységbe nyúló pilléres alépítményre azért lehetett szükség, mert a vörös sánc — amelyet a legelső várfal alapozásával átvágtak — laza kötésű és így a fal súlyát nem bírta el ugyanúgy, mint az alatta fekvő római pusztulási rétegek. A *pincefülkék lezáró hátlapja már későbbi*, s ugyancsak a barokkori pince kialakításakor készülhetett. A téglaboltozás indítása minden pillérnél más és más magasságban kezdődik, és sehol sem indul vízszintes síkból. Ekkor tehát a pincefülkék boltíves mennyezetét is kijávíthatták.

alatt folytatódnak, mintegy 5 m mélységben, ezért a leletmentés során a római kori épületnek csak egy részét tárhattuk fel. Az átkutatott területen, vagyis a ház pincéjében, a mellékelt alaprajzon látható helyiségek kerültek elő: (14. kép).

Az 1. sz. helyiségből eddig $11 \times 6,5$ m-es területet tártunk fel, nyugati falának belső oldalához két kis párhuzamos pilléralap támaszkodott. Az ÉNy-i fal sarkát lekerekítették, a koracászárkori táborokéhoz hasonlóan.

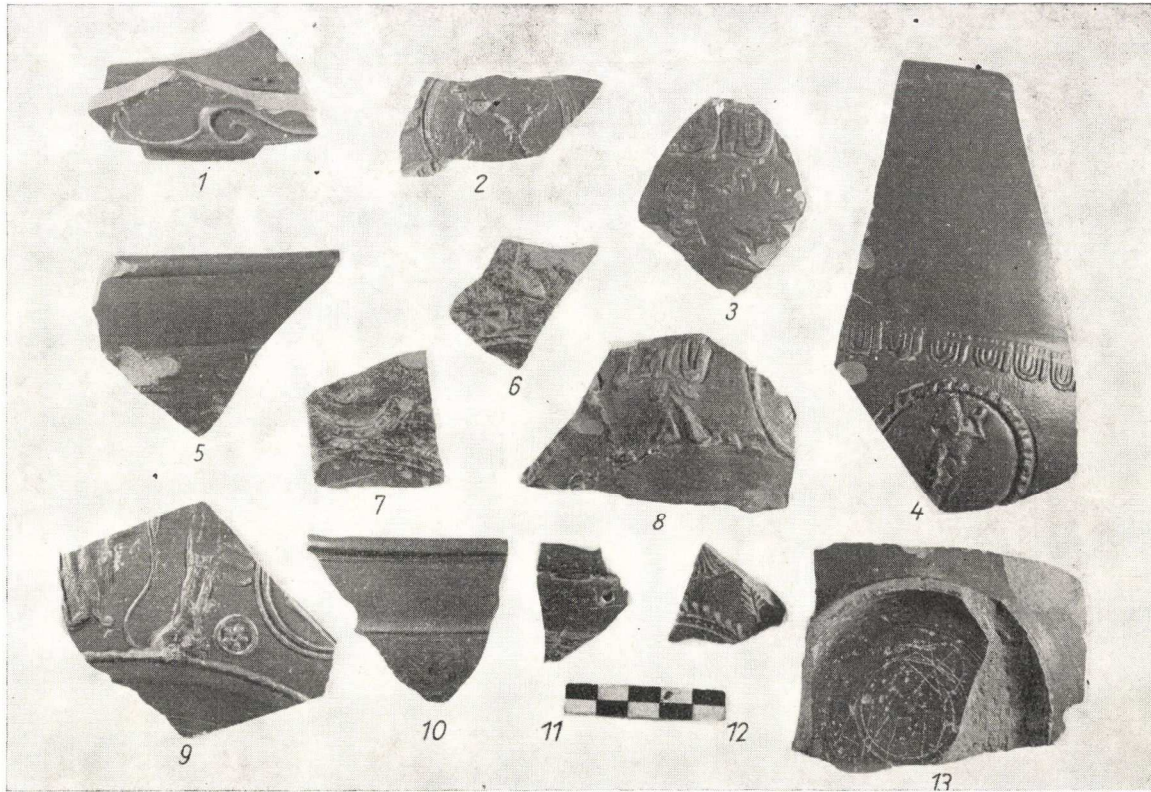
A Fabricius-ház pincéjének ezt a részét 1944-ben erősen megrongálták. A római kori helyiség terrazzópadlóját akkor több helyen áttörték, megsemmisítették. A mai padló alatt 35–40 cm-re húzódó terrazzóhoz a római falhoz körben egy 10 cm széles kőpadka csatlakozott (17. kép), amilyen körbefutó padlóleceket fürdőhelyiségek-

ben szoktak alkalmazni. A terem falán nyomokban vörösre festett vakolat-darabkákat találtunk.

A lekerekített sarkú helyiség K-i oldalához egy feltűnően vastagfalú terem csatlakozik. (Az 1. sz. helyiség falvastagsága 70 cm, a 2. sz.-nak 92 cm). Ennek ellenére az ÉK-i zárófal egyetlen összefüggő konstrukció, amihez a két helyiség közti válaszfal csak becsatlakozik, s nem köt

megépített falon futnak végig. Belsejükből egy benyomott falú pohár és egy szürke korsó maradványai kerültek elő.¹⁸

A 4. sz. helyiség ebben a periódusban porticus lehetett. Egy nagyméretű KNy-i irányú *vízvezető csatorna* húzódott itt az épület zárófalával nem egészen párhuzamosan. A csatorna belső magassága 63 cm, alját 42 × 57 cm-es peremes

10. kép. Terra sigillaták a II. század rétegéből

Рис. 10. Терра сигилаты из слоя II века

Fig. 10. Terres sigillées de la couche du IIe siècle

be az É-i zárófalba. Az alapozásból azonban kiténik, hogy egyszerre épültek a falak különböző technikai megoldással. A 2. sz. helyiség alapozása lépcsőzetesen szélesedik 40 cm-ként egy-egy 25 cm-es kiugrással. Így alul a fal 240 cm széles. Ilyen komoly alapozása emeleti traktusnak, esetleg toronynak vagy talán vízmedencének lehetett.

Ettől É-ra levő 3. sz. helyiség a felső periódusban fűthető volt. A falak mentén egy-egy fűtőcsatornát tártunk fel, a harmadik átlósan szelte át a helyiséget. A csatornákat terrazzóval bélelték ki, fedőlapjuk már a mai pincepadló fölött lehetett, így azt a korábbi építkezések során szét-szedték. A 40 cm széles csatornák a lépcsősen

téglákkal rakták ki, amelyeket kőfalak közé ágyaztak be (15. kép), tetejüket téglák fedték, s ezeket, valamint az oldalfalakat vastag habarccsal burkolták be. Ilyen leöntéssel készült a helyiség megemelt padlója is. A csatorna tetején egy nagyméretű fekete hombár darabjait, nyers színű korsókat és egy CRESCES jelzésű méceszt találtunk, mintha az épület pusztulásakor az itt tárolt edények roppantak volna össze (9. kép 2., 16. kép 4–8.).

A fent vázolt római kori épület padlószintje alatt mindenütt egy 50 cm vastag *elplanírozott törmelékréteg* húzódott, ami arra mutat, hogy az épület korábban elpusztult, majd újjáépítették, kijavították. A pusztulást tűzvész okozhatta,

¹⁸ Mindkét példány a 3. századból való, tehát a csatornát még használták eddig az időpontig, vö. Póczy

K., Acta Arch. Hung. 7 (1956) 114.; Póczy K., BpR 16 (1955) 54., 52. kép.

11. kép. IV. századi leletek a későrómai városfal törmelékéből

Рис. 11. Находки IV века из заполнения позднеримской городской стены

Fig. 11. Trouvailles du IVe siècle livrées par les gravats du mur d'enceinte de la basse époque romaine

12. kép. A későrómai városfal és az alatta húzódó I. századi épület fala

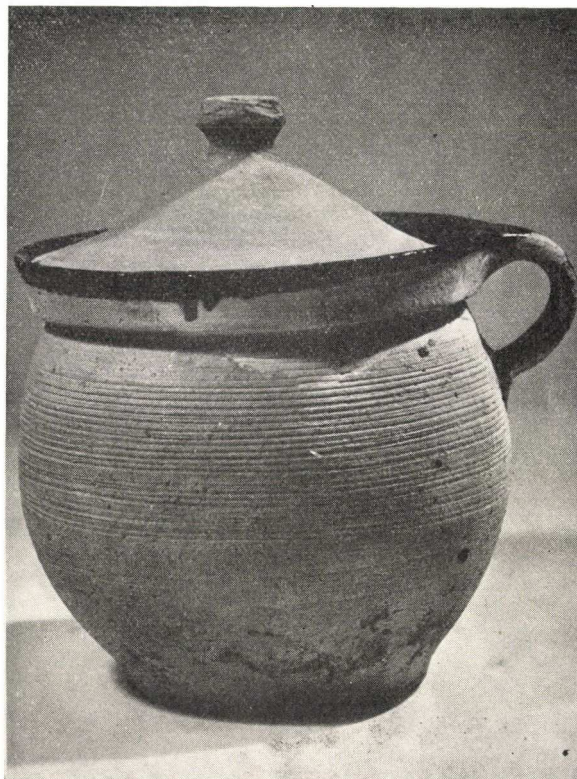
Рис. 12. Позднеримская городская стена и проходящая под ней стена здания 1 века

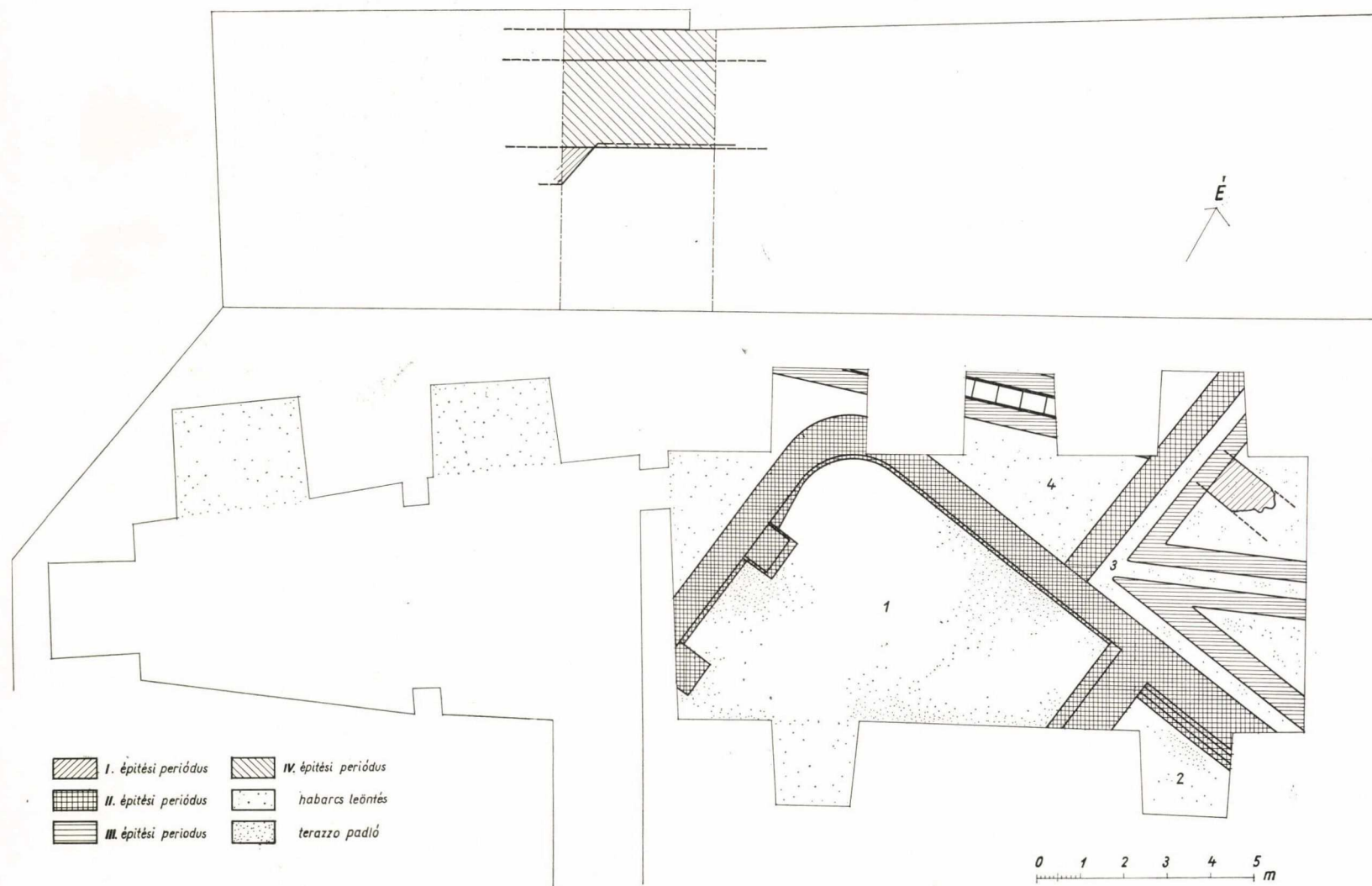
Fig. 12. Le mur d'enceinte de la basse époque romaine et le mur de l'édifice du Ier siècle s'étendant sous celui-ci

13. kép. Barokk kori építési áldozat edénye a Fabricius-ház pincéjének padlójából

Рис. 13. Жертвенный сосуд строительства эпохи барокк, найденный в полу подвала дома Фабрициусов

Fig. 13. Vase de l'époque baroque, dégagé du sol de la cave de la maison Fabricius

14. kép. Az 1959—1960. évi ásatások alaprajza az előkerült római falmaradványokkal

Рис. 14. План раскопок 1959—1960 гг. с остатками стены римского времени

Fig. 14. Relevé de plan des fouilles de 1959—1960, avec les fragments de mur romains mis à découvert

15. kép. Rómaikori csatorna az épület 4. helyiségéből
Рис. 15. Канал римского времени из 4-ого помещения здания

Fig. 15. Tuyau de l'époque romaine trouvé dans le local n° 4 de l'édifice

mert az elplanírozás aljában kb. 20–25 cm vastagságban hamu, kormos téglatöredékek, megszenesedett gerendamaradványok között összeolvadt edénytöredékek és kövek a tűz magas hőfokáról tanúskodnak (18. kép).

Az elplanírozott leletanyag nem egységes a különböző helyiségekben. Az 1. sz. teremben pl. óriási kövek, pillér és oszlop-darabok heverték. A Ny-i falhoz csatlakozó pillérek között két volutás mécses töredéke¹⁹ (9. kép 1, 3), egy vékonyfalú félgömb alakú bronzcsésze, (16. kép 11), egy márványozott tálka perem és oldalrészai,²⁰ valamint egy Drag. 31-es lezouxi terra sigillata²¹ (8. kép 9–10) arra mutatnak, hogy az égésrétegben az I. században használatos eszközök heverték. A 4. sz. helyiség égésrétegében nagy mennyiségű tetőfedő téglá halmozódott fel, megszenesedett fenyőfagerendák darabjaival.

Ez alatt az égésréteg alatt az egész épületben átlag -95–105 cm között egy alsó terrazzóréteg húzódik. Ez a korábbi padlószint megegyezik az épületen kívül feltárt habarcsos, kavicsos járószinttel, amit az épület Ny-i falán kívül *udvar lekövezése* szakított meg. Ugyanezt a járószintet megtaláltuk a Fabricius-ház kertjében is a koracsászárkori fal mellett.

Az épület 3. sz. helyisége ebben az első építési periódusban még nem volt fűthető, sőt a későbbi fűtőcsatorna falát az alsó terrazzópadló fölött 40 cm-es égésréteg planírozására rakták rá. Ugyanezt a jelenséget figyelhettük meg a 4. sz. helyiségben is, ahol a csatornát egy korábbi terrazzópadló fölötti égésrétegre rakták rá. A terrazzót a helyiség D-i

falára is rákenték és igen érdekes módon, itt 30 cm magasságig, vagyis a későbbi habarcsos padló szintjéig — égésréteg mögött a fal lábazati vörös festése mindenütt előtűnik.

A koracsászárkorban nem ez az épület állhatott itt először, mert a fal alapozása alatt a 3. sz. helyiségben egy még korábbi falmaradványt találunk, amelynek iránya azonban nem egyezik a KNy-i tájolású masszív épület tengelyével. Sajnos ebben a mélységben a talajvíz már olyan erővel tört fel, hogy ezt az építkezési réteget nem kutathattuk ki. Annyit azonban megállapíthattunk, hogy ahol az új fal keresztezte a korábbi, ott annak lepusztított csomkjára közvetlenül rárakták a későbbit. Máshol azonban szétszedték az ott talált korábbi falat, és kőanyagát beépítették, felhasználták az új építkezésnél.

Ehhez a legkorábbi periódushoz tartozhatott a lekerekített sarkú terem alatt húzódó *meszes, törmelékes réteg*. Ugyanebben a meszes rétegben kerültek elő a Fabricius-ház kertjében folytatott ásatás során a Pó-vidéki terra sigillata töredékei és egy bronz stílus.

A rómaikori feltárások értékelése

Bella Lajos a múlt század végén több ízben hírt adott arról, hogy a belvárosi közmunkák, illetve épületalapozások során egy „égetett sánc”, valamint ókori falmaradványok kerültek elő.²² A város környékéről már ekkor ismeretes volt több kelta település, ezért Bella arra gondolt, hogy a sáncrendszer is a sopronkönyéki óskori települések közé sorolható. Véleménye szerint így a sánc korábbi lenne a kőfalas építkezéseknél, amelyeket rómaikoriaknak tartott. Ez az elképzelés az idők folyamán a köztudatban is elterjedt. A város belterületén nagy mélységben mutatkozó korábbi falmaradványokról, pl. a Városháza, Tűztorony²³ stb. alatt előkerült építkezések maradványairól szintén ez a vélemény alakult ki.

Bella megfigyelései után több mint fél évszázad telt el, amikor 1950-ben rendszeres feltárásokra kerülhetett sor a Belvárosban.²⁴ Ezek a régészeti kutatások a városfalat sehol sem érintették, ezért az építkezésével kapcsolatos kérdésekre sem adhattak választ.

1959–1960-ban a Fabricius-ház területén folytatott ásatások tisztázták a kőfal és a sánc egymáshoz való viszonyát. A feltárás alkalmával kitűnt, hogy a külső várfal — amely a rómaikorból való — korábban épült, mint az égetett sánc, amely már a fal törmelékére húzódik rá, viszont azt is megfigyelhettük, hogy a várfal

¹⁹ Iványi D., A pannóniai mécsesek. DissPann II. 2 (1938) 11.

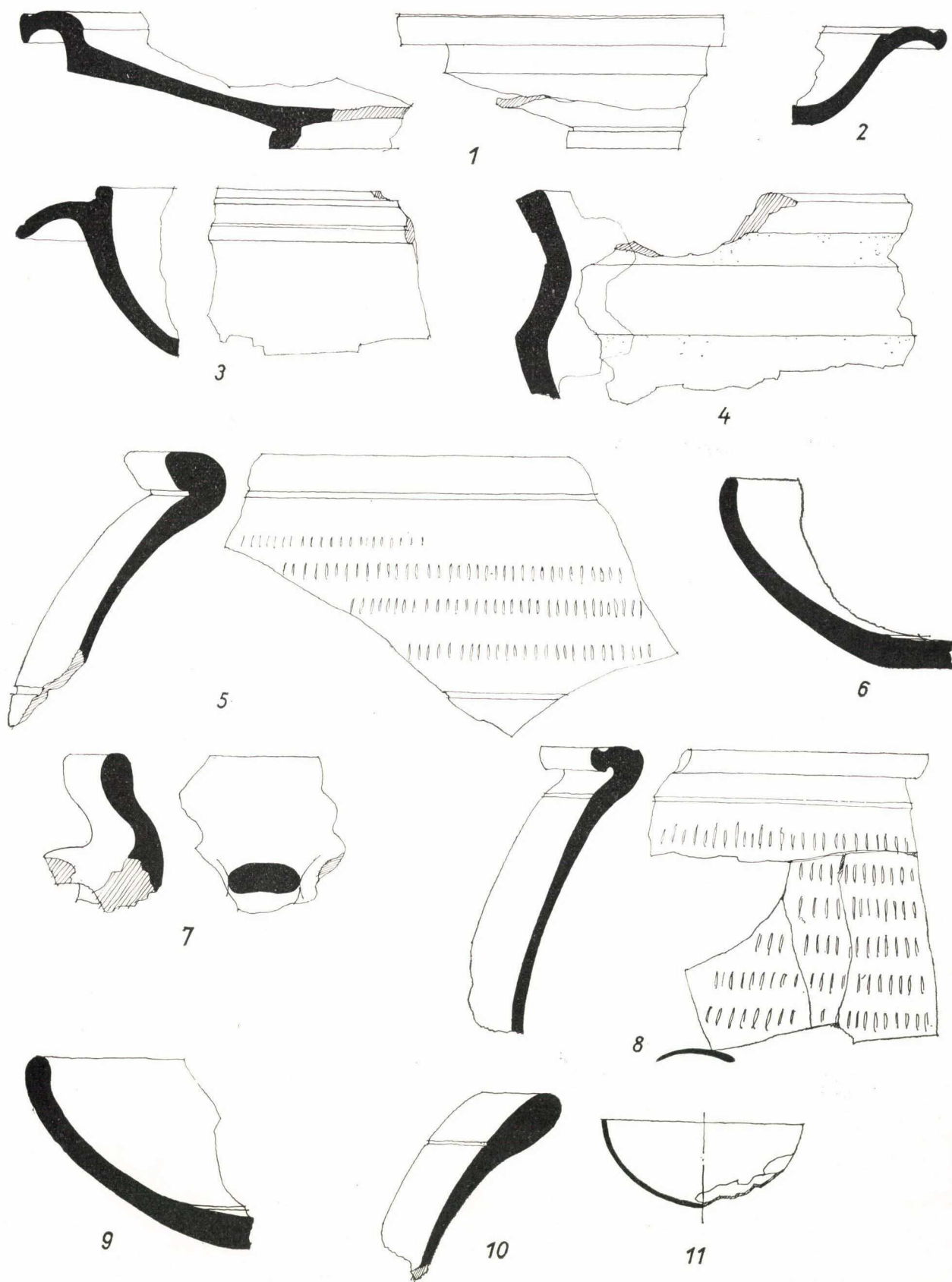
²⁰ Barkóczi, L.—Bónis, É., Acta Arch. Hung. 4 (1954) 24. kép 7; Póczy K., BpR 16 (1955) 13. kép

²¹ A tál külső oldalán LVCIO bekarcolás olvasható (8. kép 10).

²² Bella L., Arch. Ért. 16 (1896) 223—.

²³ Csatkai E., Sopron és környéke műemlékei. (Bp. 1953) 152.

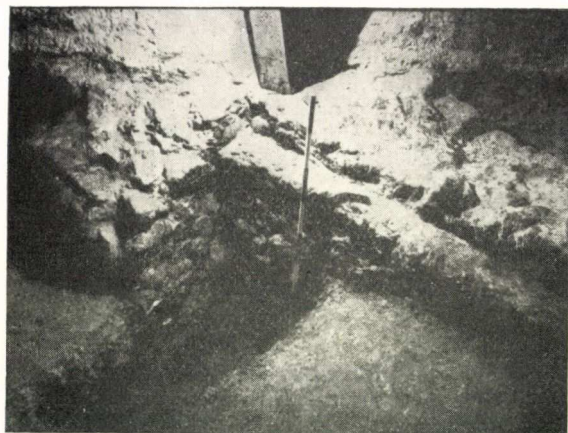
²⁴ Radnóti A., Csatkai E., Sopron és környéke műemlékei c. művében (Bp. 1953) 24. 2. j.

16. k ép. A római épület rétegeinek leletanyaga

Рис. 16. Материал из слоев римского здания

Fig. 16. Matériel archéologique livré par les couches de l'édifice romain

17. kép. Az 1. és 2. sz. helyiségek csatlakozása

Рис. 17. Стык 1-го и 2-го помещений

Fig. 17. Communication des locaux nos 1 et 2

felső részének falrakása és kötőanyaga egészen elűt az alsó szintben megfigyelt városfalétól.

Ebből a periodizációból következtethetünk arra is, hogy mindazok a 3 m vastagságú falmaradványok, amelyek a múlt század végén a vörös sánccal együtt kerültek elő, s amelyeket Bella L. ismertetett — szintén a Fabricius-háznál megfigyelt falrendszerhez tartozhatnak. Ilyenek kerültek napfényre eddig az „Orsolya kert”-ben, illetve annak keleti szegélyén,²⁵ a Városháza mögött húzódó utca vonalában,²⁶ majd 1954-ben újra az Orsolyák telkén, 1959-ben a Templom u. 21-ben, 1960-ban a Templom u. 23-ban.²⁷ Ezek alapján arra következtethetünk, hogy *Sopron belvárosát a rómaikorban városfal vette körül, amely mellé később egy égetett sánc, majd a helyenként ma is látható középkori városfal épült.*

Az ásatás római kori eredményeinek értékelése során nem lehet a célunk, hogy elismételjük azokat a korábbi véleményeket, amelyek Scarabantia történetéről kialakultak, s amelyeket régészeti szempontból legutóbb Radnóti A. foglalt össze.²⁸

18. kép. Leletek a római kori épület égésrétegéből

Рис. 18. Находки из жженного слоя здания римского времени

Fig. 18. Trouvailles dégagées dans la couche de matières brûlées de l'édifice romain

²⁵ Bella L., Arch. Ért. 14 (1894) 75.

²⁶ Bella L., Arch. Ért. 16 (1896) 225.

²⁷ Nováki Gyula és Nagy Emese publikálatlan leletmentései.

²⁸ Radnóti A., i. m. 25.

Néhány adatra időrendi szempontból csoportosítva utalunk, amelyek összefüggének a Fabricius-házban folytatott ásatás eredményeivel.

A legmélyebb rétegben megfigyelt kőfalas alapozású épületmaradványok az I. század közepéig keltezhető leletanyag korhatározása alapján Scarabantiában az „oppidum Claudium” korszakának felelőnek meg.²⁹ Már a római foglalás előtti időkben kelta települések népesítették be a környéket. A Fabricius-ház legalsó szintjében azt láttuk, hogy a koracsászárkóban sok a bennszülött használati cikk. Úgy tűnik, hogy az újonnan alapított dedukciós veterán kolóniában³⁰ ezek a tárgyak a környező falvakból juthattak ide, a kereskedelmi szempontból oly fontos település piacára. Scarabantiában az I. század közepéig földhöz juttatott veteránok első sorban az emonai légio kiszolgált katonái voltak, akik italikus etnikumot és kultúrát hoztak a tartomány nyugati részébe, s így a város rövid idő alatt fel lendült, meggazdagodott. Az ásatások során feltárt legkorábbi kőfalas épületben sok az itáliai import cikk.

Az eddigi kutatások szerint a Flaviusok alatt municipiummá emelkedett³¹ település központjában állhatott az az épület, amelynek ma már csak maradványait tárhattuk fel a Fabricius-ház alatt. Az I. sz-i épület jelentőségéről tanúskodnak az épület masszív falai, amelyek alapján emeletes felépítményt képzelünk el.

A koracsászárkori épület valamikor a II. század elején leégett, de rövidesen újra helyreállították, talán abban az időben, amikor alig 50 m-re ettől a ponttól, a tér túlsó oldalán felépül a város Capitoliuma.³² Köztudomású, hogy Scarabantiát a Borostyánkő-útvonalon zajló élénk kereskedelmi élet virágoztatta fel. Az észak—déli kapcsolatok miatt a város még a II. században is az itáliai üzletházak érdekkörébe tartozott,³³ s mint Carnuntumban, itt sem került soha túlsúlyba a rajnai áruk importja, a rajnai kereskedelem befolyása. Jellemző, hogy a capitoliumi trias szobra is, ebben a viszonylag késői időpontban, itáliai mintaképek alapján készült.³⁴

Újabb kutatásokig, illetve mindaddig, amíg legalább az 1950. évi ásatások eredményeit nem teszük közzé, alig ismerünk valamit a város III.—IV. századi életéről. Annyit tudunk, hogy a III. században a város még nagy kiterjedésű, legújab-

ban előkerült épületnyomok az Árpád u.-ból, Paprétről,³⁵ Balfi u.-ról, Deák térről³⁶ mind azt bizonyítják, hogy a város a Bécsi dombig húzódott.

A Fabricius-ház területén a III. századot lezáró szint újabb tűzvészről tanúskodik. Egyelőre nem tudjuk, hogy közvetlenül mi okozta a pusztulást, azt azonban megmutatják az ásatási rétegek, hogy ez után a katasztrófa után építenek egy közel 3 m széles városfalat amelynek az alapozásával átvágják a II—III. századok anyagát tartalmazó rétegeket. A masszív városfal igen gondos kivitelezésű, nagy szaktudással készült, de csak a város belső magját öleli körül, korábbi kiterjedéséhez viszonyítva kis területen, egy természetes emelkedőn.

Itt említjük meg, a városfal építkezéseivel kapcsolatban, hogy a Fabricius-ház alatt feltárt koracsászárkori épület szabályosan kelet—nyugati tájolású, s így kb. 45°-os szögben eltér a későbbi római kori városfaltól s a ráépült illetve ehhez igazodó középkori erőrendszertől. Feltűnő azonban, hogy az I. századi épület iránya ugyanakkor megegyezik a jelenlegi Belváros térképezésével. Mindebből az következne, hogy a koracsászárkori épület tengelye Scarabantia akkori utcahálózatainak irányához igazodott, amit átvágott a késő római városfal, amely a városnak csak a centrumát fogta körül.

A III. század végétől kezdve a Rajna—Duna vidékén, valamint a Birodalom egyéb veszélyeztetett pontjain is számos esetben biztosították egy-egy nyílt város védelmét oly módon, hogy annak csak egy részét bástyázták körül. Sőt korábbi táborhelyeket is erősítettek meg úgy, hogy a csökkentett létszámú őrség részére a katonai létesítménynek egyik sarkát falazzák el. Scarabantiához legközelebb pl. Vindonissában a város magaslaton levő központját hármassáncrendszerrel vették körül, amellyel korábbi épületeket, kerteket, utcákat vágta át. Castra Reginában ugyanilyen módszerrel erősítették.³⁷ Augusta Rauricában az erősítés 260—290 között folyt. Az erőltetett ütemű munkákat az ellenséges támadások miatt sohasem fejezték be.³⁸ Ugyanakkor Trierben is hasonló építkezések folynak a város egy részében,³⁹ az alemann támadások idején, Bonnból szintén adataink vannak arról, hogy a III. század végén emelt városfalak közé a civil lakosság is beköltözött.⁴⁰

²⁹ Alföldi A., Sz 70 (1936) 19.

³⁰ Legutóbb Mécsey A., Die Bevölkerung von Panonien bis zu den Markomannenkriegen. (Bp. 1959) 45.

³¹ Kubitschek, F., Die Römerfunde aus Eisenstadt. (Wien 1926) 16., 88.; Alföldi A., Sz 70 (1936) 19. 20.; Swoboda, E., Carnuntum, seine Geschichte u. seine Denkmäler.³ (Wien 1958) 209.

³² A Capitolium pl. Kölnben a város délkeleti sarkában állt, Scarabantiában sem kell feltétlenül a Capitolium mellett keresnünk a forumot.

³³ Weinmann, J., Mitt. d. Ver. f. Carnuntum 5 (1952) 9—.; Mócsy, A., Acta Ant. Hung. 4 (1955) 222.; Póczy, K., Acta Arch. Hung. 11 (1959) 154., 157.; Swoboda, E., i. m. 28.

³⁴ Vö. Praschniker C., Arch. Ért. 51 (1938) 34., 38.

³⁵ Radnóti A., i. m. 143.

³⁶ Leletmentés, Nováki Gyula ásatásai.

³⁷ Laur-Belart, R., The late Limes from Basel to the Lake of Constance, „The Congress of Roman Frontier Studies 1949” (1952) 57..

³⁸ Laur-Belart, R., i. m. 56.

³⁹ Oelmann, F., The Rhine Limes in late Roman times, „The Congress of Roman Frontier Studies, 1949”. (1952) 81.

⁴⁰ Fremersdorf, F., Der allmähliche Übergang von Heidentum zum Christentum... unter besonderer Berücksichtigung der Grabungen unter der Severinskirche in Köln. Carnuntina 3 (1956) 45.

Mint már említettük, ma még nincs elég támpontunk ahhoz, hogy Scarabantia városfalának építését pontos évhez köthessük. Az ásatási megfigyelések arra figyelmeztettek, hogy az építkezés a IV. századnál korábban nem kezdődhetett meg. Csak további ásatások oldhatják meg azt a kérdést, hogy már I. Constantinus alatt sor került a belváros körülfalazására, vagy csak később 350 után, amikor Pannóniában a limestől bizonyos távolságra kiépül egy belső védelmi vonal. Az ún. belső erődök lakossága részben a határmenti lakosságot is ellátta élelemmel és iparcikkal egy biztosabb területről,⁴¹ ezért épülhettek Scarabantiában is a IV. század második felében fontos raktárak.

Rövid idővel Scarabantia városfalának megépülte után, még komoly ellenséges betörés sújtotta a várost. A Fabricius-ház területén feltárt városfalrészlet komoly rongálódás nyomait árulja el ebből az időből, de újra kijavítják, már sokkal gyatrább kivitelben. Ezzel párhuzamosan új építkezések folynak a várfal mellett, a IV. sz. második felében szokványos módon, ez önmagában is a városi élet hanyatlását jelzi.⁴² Erre mutatnak a késői épületek között előkerült edények, fegyverek, használati tárgyak is, amelyekről részletesebben megemlékeztünk.

A mai városháza alapozásakor, a múlt század végén ugyanolyan gyenge kivitelezésű, vékony habarccsal falazott vagy agyagba rakott kőfalas épületmaradványokat talált Bella L., mint amilyenek nyomait a Fabricius-ház alatt tártuk fel 1959-ben. Pl. ugyanilyen rosszul kivitelezett későcsászárkori épület falából kerültek elő másodlagosan felhasználva a capitoliumi trias nagyméretű istenszobrainak⁴³ darabjai is. Az új lakosság, amelyik akkor a városba költözött, a múlt emlékeivel és hagyományaival nem törődött, nem volt büszke annak alkotásaira, értékelni sem tudta azokat. A Deák téren s a vasútállomás környékén találtak meg ennek a korszaknak temetőit. A halottak mellé jellegzetes IV. századra jellemző besimított díszű és ólomházas kerámiát helyeztek, amilyent a Fabricius-ház kertjében felszínre került későrómai épület törmelékéből ismertettünk.⁴⁴

A későbbi időkben a meggyöngyült városfalat a vörös sánc külső támfalaként használták, a sánc anyagában már a rómaikori leletei keverednek. Megfigyeléseink szerint a sánc feltöltéséhez ezen a

szakaszon, csak a II–IV. századok rétegét hordták el, az I. század szintjéig nem hatoltak le, ezért szolgáltatja a településnek ez a periódusa a jelenlegi kutatások számára a legértékesebb, legmegbízhatóbb adatokat.

Egyetlen ásatás eredményeinek ismertetése során nem térhetünk részletesebben ki Scarabantia történetének egyik fontos kérdésére, a kontinuitás problémájára. Erről legutóbb a szakirodalomban sok szó esett, és a kérdéssel foglalkozó vita résztvevői több szempontra hívták fel a figyelmet,⁴⁵ amelyekre csak ásatások konkrét eredményei adhatják meg a választ. Az 1959–60-ban folytatott műemléki kutatások és az ezekhez kapcsolódó feltárások azt máris tisztázták, hogy a „római örökség”-et⁴⁶ a középkorban a magyarok Scarabantia esetében is felhasználták. A római úthálózat vonalát követik még ma is több esetben a Sopron környéki utak⁴⁷ s azokat használták a népvándorlás és koraközépkor folyamán. Részben ezzel magyarázható, hogy a későcsászárkorban fallal körülvett város dűledező épületei, romos állapota ellenére, lakott volt szóróványosan a népvándorlás folyamán,⁴⁸ s újra benépesül a magyar középkorban. Ekkor kijavítják a város körül futó helyenként lepusztított tetejű, de még fennálló ókori falkonstruksiót. *A belső vár ma is szépen kirajzolódó vonala tehát a rómaikori városfallal is azonos.*

Ókori falak több évszázados használatához a legszebb példákat Köln,⁴⁹ Andernach,⁵⁰ Bonn,⁵¹ Regensburg⁵² stb. szolgáltatják, ahol részben a középkori városfalat építik rá a rómaikorira, részben a mai utcarendszer követi a koracsászárkori vagy későrómai insulák szépen kirajzolódó vonalát. Trier esetében a városfalból kiugró városkapu ma is funkciót tölt be,⁵³ mint pl. Rómában az Aurelianus-féle várfalak. Pannónia területén a pesti rómaikori ellenerődöt idézhetjük mint a legpregnansabb példát a középkorban is felhasznált rómaikori várfal maradványok közül Magyarországon, ahol a lepusztított falakat a honfoglalást követő időkben kijavítják, s így válik az egykori erőd a mai Pest települési magjává.⁵⁴

A vörös sánc

A sánccal kapcsolatos kérdésekre egyedül az itt talált jelenségek alapján nem lehet feleletet adni. Ennek megértéséhez a többi nyugat-magyar-

⁴¹ Ehhez legutóbb Sági, K., Acta Arch. Hung. 12 (1960) 254., irodalommal.

⁴² Vö. Swoboda, E., i. m. 154.

⁴³ Bella L., Arch. Ért. 14 (1894) 74.

⁴⁴ L. még Radnóti A., i. m. (2. kiadás 1957) 9. kép.

⁴⁵ Lásd 57. j.

⁴⁶ Fügedi E., TBM 13 (1959) 9.; Székely Gy., TBM 12 (1957), összefoglalóan de eltérő véleményekkel Petrikovits, H., Aus d. Schatzkammer d. antiken Trier. (Trier 1951) 72., 81.; Böhrer K., TrZ 19 (1950) 105.

⁴⁷ Radnóti A., i. m. 24., 26.

⁴⁸ Radnóti A., i. m. 31.

⁴⁹ Krauss, Th., BJ 130 (1925) 232.; Klinkenberg, J.,

BJ 140/141 (1936) 269., 2. kép. A római városfalra itt az 1200-as években épül rá a várfal. — Legújabb felmérések alapján a rajnamenti települések koraközépkori építkezéseit ismerteti Junghanns, K., Die deutsche Stadt im Frühfeudalismus (Berlin 1959) 10.

⁵⁰ Anthes, Ed., Spätrömische Kastelle u. feste Städte im Rhein u. Donaugebiet. BRGK 10 (1917/18) 96.

⁵¹ Oelmann, F., i. m. 87.

⁵² Radig W., Die Siedlungstypen in Deutschland u. ihre frühgeschichtliche Wurzeln. (Berlin 1955) 118., 99. kép.

⁵³ Junghanns K., i. m. 75. kép.

⁵⁴ Nagy L., Pest város eredete, TMB 3 (1943) 13.

országi hasonló sáncsal is kellene foglalkozni, amelyek azonban még csak részben vannak feltárva.^{54a}

A Fabricius-házban végzett átvágásnál a sánc igen rossz állapotban került elő, így szerkezetére, építési módjára itt alig kapunk adatot. Ezzel a vörös sáncsal Bella Lajos foglalkozott első ízben, aki a belváros több pontján végzett megfigyeléseket ezzel kapcsolatban. 1954-ben Nagy Emese ásatott a sáncban, a volt Orsolyakert területén, majd 1959–60 telén, az előző hely szomszédságában, a Templom utca 23. sz. ház építésénél Nováki Gyula mérte fel az előkerült sáncrészleteket. Ezek, valamint még több, most nem ismertett kisebb adat alapján kiderült, hogy a sánc körbeveszi az egész belvárost.

Szerkezetével már Bella L. foglalkozott,⁵⁵ majd az utóbbi években végzett ásatások és megfigyelések még jobban bebizonyították, hogy az egész sánc rácsos gerendaváz szerkezetű volt. A legnagyobb kérdést maga a vörös színű alapanyag okozza. Mindmáig az a vélemény alakult ki, hogy vörösre égett agyagból áll. A sánc készítmódjával kapcsolatos vizsgálatok szerint azonban terrazzo-szerű anyagnak bizonyult.

A sáncsal kapcsolatban a másik kérdés, hogy mikor készült. Erre sajnos az ásatás csak relatív kronológia formájában ad feleletet.

A sánc a római városfalra épült, tehát annál későbbi. E mellett szól az is, hogy kizárólag vegyes, II–IV. századi rómaikori cserepek voltak benne, ami arra vall, hogy részint a rómaikori város maradványaiból halmozták fel a sáncot. Késő-rómaikorinak nem tarthatjuk, mert a rómaiak hasonló szerkezetű földsáncokat nem készítettek. Az építés idejének *post quem-jét* tehát a IV. század végére tehetjük. Az *ante quem-jét* pedig a később ráépült, és ma is álló legbelső városfal jelenti, amely most a Fabricius-ház északi falául szolgál. A várfal pontos építési ideje nem ismeretes, de legkésőbb 1340-ben állnia kellett. A sánc korát ezek szerint a IV. és XIV. század közé sikerült beszorítani. Ennél közelebbi időpontot egyelőre csak kizárásos módszerrel, valószínűsítéssel lehet megjelölni.

A népvándorláskorból, nevezetesen az avar-korszakból még egyetlen várat sem ismerünk. Egyébként sem ismeretes ebből az időből Sopron közvetlen környékéről olyan jelentős telep vagy temető, amely ilyen nagy várat engedne feltételezni. Az utóbbi években feltárt sopronkőhidai IX. századi későavar temető⁵⁶ túl kicsi és szegényes

ehhez, azonkívül kissé távol is esik. A szlávok idejéből már szép számmal ismerünk sáncvárat távoli vidékekről (pl. Csehszlovákia, Lengyelország stb.), de Sopronban eddig semmi adatunk sincsen történelmi szerepükre, régészeti nyomuk sem mutatható ki. Így érkezünk el a leginkább elfogadható feltételezéshez, mely szerint a magyarok építették volna, és így Sopron legkorábbi középkori városfalát jelentené. Addig azonban nem zárhatjuk le ezt a kérdést, amíg megnyugtató régészeti adattal alá nem támaszthatjuk.

A középkori városfal

Az égett sánc felhagyása után kezdődött meg a kővárosfalak építése. A feltárt szakasz tanúsága szerint a városnak ezen az oldalán az erődítések számára jól kihasználható adottság volt a római városfal (amelynek lepusztult csonkja még romjaiban is kiemelkedhetett az előtte fekvő terepből) és a mögötte emelkedő sánc vonala. A késő-középkori Sopront⁵⁷ védő hármass falrendszer helyének kialakulását a város É-i oldalán ezek szerint a korábbi periódusok már alapvetően meghatározták: a legbelsőbb 2,50 m vastagságú várfalakat — egyben külső házhomlokzatok — a sánc gerincén építették fel, a középső falvonulatot pedig a sánc külső lejtőjét támasztó római városfalra rakták. Valószínű, hogy ugyanekkor újra falazták vagy legalábbis ismét kijavították a római városfal külső síkját is.⁵⁸ (19. kép).

Miután a középkori kiépítés történetét a keskeny átvágás régészeti megfigyelései csak relatív kronológia formájában határozzák meg (a középkori szint alatt csak római leletek voltak, a szint felett pedig az újkori feltöltés ül), a városfalak építéstörténetét további ásatásokig csak a forrásanyag elemzése világítja meg.⁵⁹

Véleményünk szerint IV. László 1277. évi oklevelében említett „védműveknek régi elhasználódását és töréseit” („... antiquis operum consumptionibus, et fracturis in eodem castro nostro Supron,” ...) kifejezés még a mai Belvárost övező sáncerődítésre és római falcsontokra vonatkozik: a király ennek kijavítására („pro reparatione castri”) adja át a dézsmahusad jövedelmét.

A római városfal csonkja és a mögötte emelkedő sáncrendszer huzamosabb időn keresztül már nem volt védhető állapotban tartható, és a polgárok által emelt tornyok — valószínűleg azért mert összefüggő láncolatban ezek sohasem készültek el — hatékony védelmet nem képviseltek.

^{54a} Nováki Gy. A magyarországi úgynevezett „égett sáncok” kérdése. Megjelenés előtt az Acta Arch. Hung.-ban.

⁵⁵ Bella L., Arch. Ért. 16 (1896) 223.

⁵⁶ Szőke Béla és Török Gyula ásatása, I. Szőke B., SSz 11 (1955) 55. A temető nagyobb része még közöletlen.

⁵⁷ Sopron történetével és erődítéseinek kialakulásával részletesen foglalkozik Csatai E., „Sopron és környéke műemlékei” (Bp. 1957) c. mű 2. kiadásában Gerő László, illetve a történeti kérdésekkel uo. Mollay Károly. Alapvető munkájuk lehetővé teszi, hogy cikkünkben csak

azokat a kérdéseket érintsük, amelyek szempontjából az ásatás eredményei új következtetéseket is lehetővé tesznek.

⁵⁸ Miután a kert külső oldalán a falhoz támaszkodó újkori raktárépület áll, a középkori és rómaikori városfal külső síkját a metszet vonalában megvizsgálni még nem tudtuk.

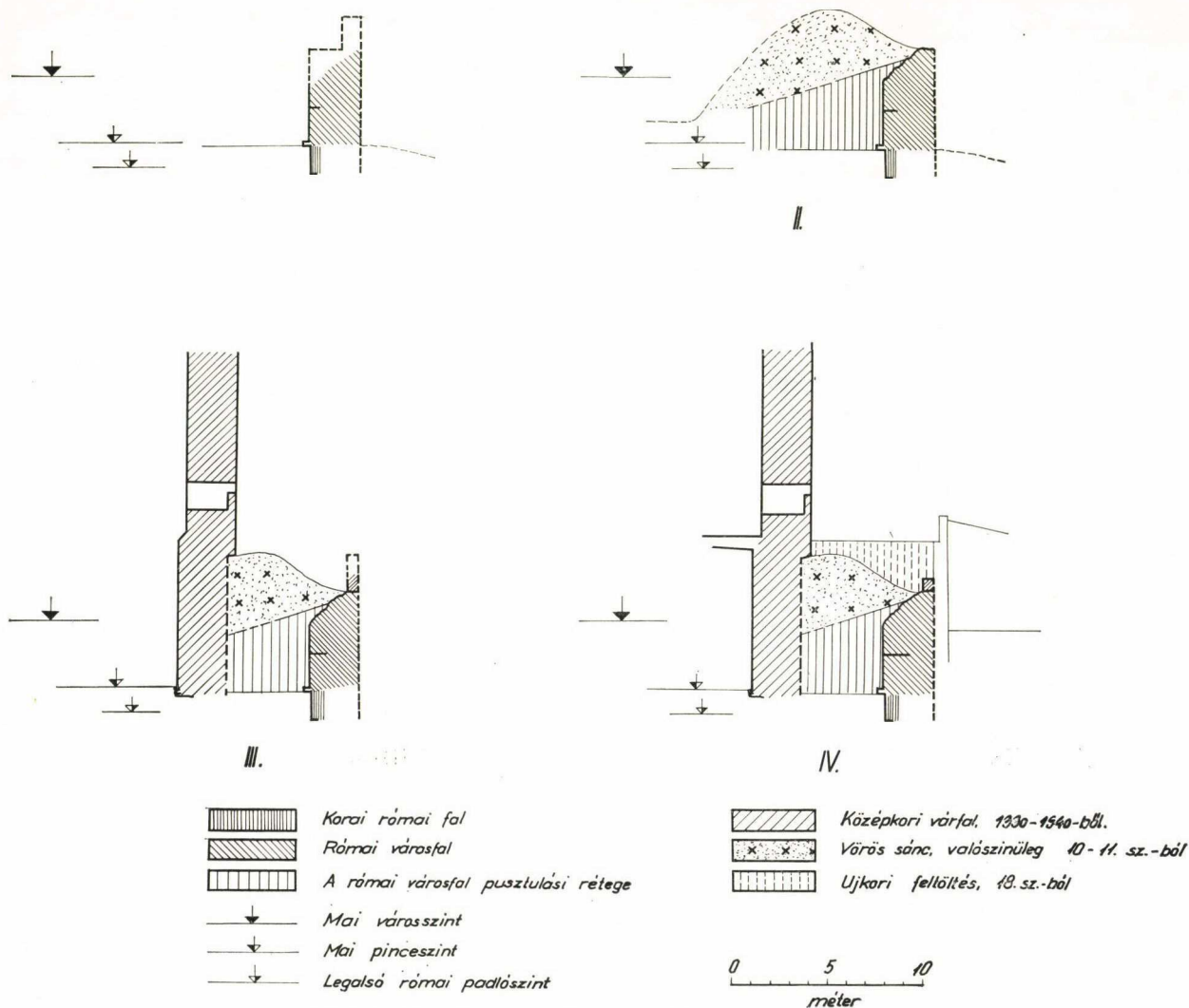
⁵⁹ Házi J., Sopron sz. kir. város története (Sopron 1921–1943). A városfal kiépülése szempontjából felhasználását lásd Mollay és Gerő idézett munkájában.

⁶⁰ Fejér, Codex diplomaticus V. 2. 399.

III. Endre 1297. évi oklevele szerint maga is látta „a város falainak romlását nagy öregsége és a mű vénsége miatt...” („...murorum eiusdem ciuitatis confraccionem ex nimia antiquitate, et operis vetustatem vidissemus...”)⁶¹; az oklevélben használt kifejezések arra vallanak, hogy nem egy a XIII. sz.-ban épült sánca vagy falra vonatkoznak, hanem egy olyan védőrendszerre, amely már több emberöltő óta itt emelkedett. Sopron polgárai a fertői vámjövedelem felét 1297 óta fordíthatták a régi erődítések javítására. Az állandó renoválás helyett új falrendszer kiépítésére I. Károly adománya adott lehetőséget. 1330–1340 között folyamatosan biztosítva volt

a városfalak építésének költségére és a védőfegyverek beszerzésére az eddigi fertői fél-vámjövedelem mellett a vámjövedelem *második fele is*, tehát 10 éven keresztül lehetőség nyílt arra, hogy a korábbi összeg kétszeresét használhassák fel.⁶² 1340-től kezdve 4 éven át már az elkészült háromszoros fal körülárlására fordíthatják a meghosszabbított adományt.

Egyelőre sem a Fabricius-ház területéről, sem a Belvárosból nem ismerünk még IX–XII. századi leletanyagot vagy rétegeket, amelyek kiinduló pontul szolgálhatnának a középkori Sopron településtörténetének felderítéséhez. Az 1959–60 évi ásatás megfigyelései azonban azt bizonyítják, hogy

19. kép. Scarabantia és Sopron erődítéseinek kialakulása

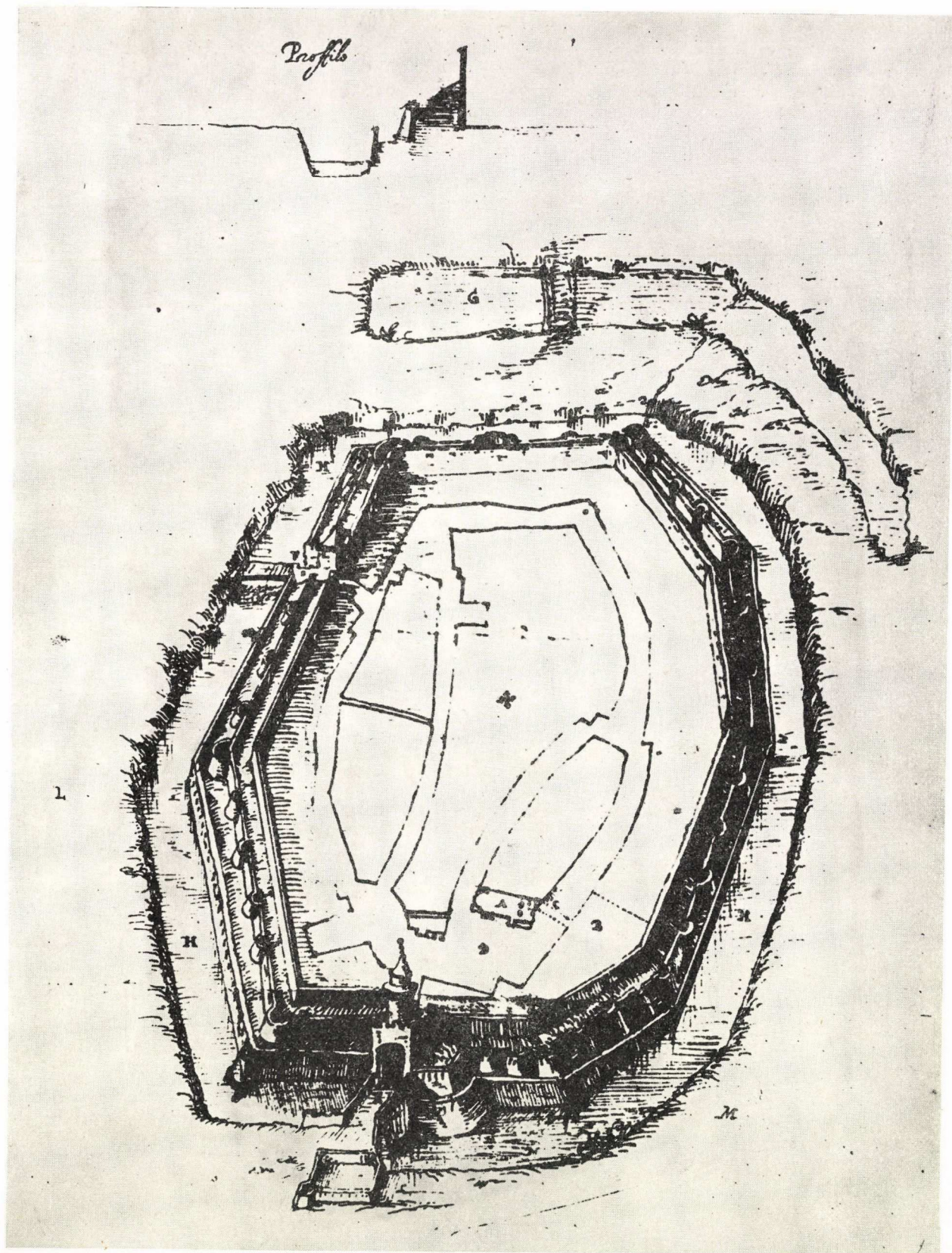
Рис. 19. Возникновение укреплений Скарабандии и Шопрона

Fig. 19. Le développement des fortifications de Scarabantia et de Sopron

⁶¹ Wenzel G., Árpád-kori új okmánytár V. 171.

⁶² A kérdéssel foglalkozó eddigi feldolgozások ezt figyelmen kívül hagyták és úgy veszik, mintha I. Károly is csak a korábbi kedvezményeket biztosította volna a lakosság részére. Ennek oka az, hogy az 1338-as és 1339-es oklevél mindig csak az 1330-ban adott félvámról beszél,

és csak az 1340-es oklevél (Házi J., i. m. I. I. 76.) szövegéből tűnik ki, hogy az 1330-ban adott adomány már a fertői vám másik felére vonatkozik; első felét erre a célra fordíthatták ez előtt is, a régi kiváltság alapján. 14 éven át a védelem céljára fordíthatták az egész vámjövédelmet.

20. kép. Madártávlati rajz a soproni középkori városfal rendszerről és a városfalak metszete 1622-ben (Bécs, Hadilevéltár)
 Рис. 20. Рисунок с птичьего полета системы городской стены средневекового Шопрона и разрез городских стен
 в 1622 году (Вена, Военный архив)
 Fig. 20. Dessin à vol d'oiseau du système du mur d'enceinte médiéval de Sopron et la coupe des murs d'enceinte en
 1622 (Vienne, Archives de Guerre)

mindig ugyanannak a területnek — a mai Belvárosnak — védelme áll előtérben: ezt biztosítja a gerendavázás sánc, ennek régi római városfalát javítják a dézsmahusad jövedelméből IV. Béla, V. István és IV. László adománya alapján, majd 1297-től a fertői fél-vámjövedeleméből és ugyanezt a területet erősítik meg 1330—1344 között.⁶³ Az utóbbi építkezés, mely alatt a korábbi kedvezmények kétszeresét fordíthatta a polgárság a védelem céljaira, a legnagyobb arányú. Eredményeként háromszoros falrendszer veszi körül a várost: a sánc gerincén, előtte a római városfal maradványain és legkívül a harmadik fal az árokkal. Ez a hármass falrendszer a maga korában az egész európai fejlődést tekintve is rendkívül fejlett védelmi rendszert jelentett (pl. Varsóban 1339-ben még csak egy városfal áll, a schweizi városok között védelmi rendszere szempontjából kiemelkedő Bern 1191—1345 között mindig csak kettős városfalakat épít) megépülését csak a helyi előzmények ésszerű felhasználásának, a korábbi védővonal megtartásának köszönheti.

Az eddigi megfigyelések szerint a védett város fokozatos területi bővüléséről⁶⁴ nem beszélhetünk, hiszen mind a korábbi védőművek, mind az ennek adottságát felhasználó új falrendszer is magába foglalta a mai Belváros egész területét. Ez az oka annak is, hogy egyes időszakokban 1283—1353 között⁶⁵ a városlakók egy részének kitelepülése olyan érezhető és veszedelmes hiányt okozott, amely ellen királyi rendeletekkel próbáltak küzdeni. A soproni bástyakertek feltöltése nem az ágyútűz elleni védekezés következménye,⁶⁶ hanem a védőműveitől már megfosztott barokk város polgárai kertépítő tevékenységének emléke. Az ásatás során itt talált újkori feltöltés és a városról 1622-ben készült távlati rajz — valamint a falrendszer metszete e rajzon (20. kép) — bizonyítja, hogy a középső és belső városfal között a sánc külső lejtője még ekkor is szabadon állott. Meredekjével az esetleg elfoglalt második falvonulatról a legbelső fal megközelítését nehezítette.

Holl Imre—Nováki Gyula—Sz. Póczy Klára

STADTMAUERRESTE UNTER DEM FABRIZIUSHAUS IN SOPRON

Auszug

Anschließend an die Restaurierungsarbeiten des Fabrizius-Hauses in Sopron kam es zu Ausgrabungen im Garten, der auf der neben dem Hause verlaufenden Burgmauer liegt, und auch im Keller des Hauses (Abb. 1). Ziel dieser Ausgrabungen war einen Gesamtquerschnitt der historischen Perioden der Stadt an diesem Punkte zu gewinnen.

Im Garten wurde ein 10 m tiefes Profil erschlossen (Abb. 6), in dem man zur Mittellinie des mittelalterlichen Stadtmauersystems gehörende Reste fand. Neben der Innenseite der Mauer verlief ein bis zum Grund "ausgebrannter" roter Wall, in welchem Abdrücke von Holzstangen erschienen. Die Schicht des roten Walles greift teilweise unter die Nordmauer des Fabrizius-Hauses, der äußere Teil der Mauer wurde also auf diesen gebaut. Unterhalb des roten Walles kam vielschichtiger Gebäudeschutt, neben diesem eine sehr dicke, massive Mauer, danach eine mächtige Brandschicht und unter dieser wieder eine Schuttschicht, endlich der unberührte, schlammige Boden zutage. Die Schuttschicht unterhalb des roten Walles lehnte also an eine außerordentlich starke Mauer. Die Gesamthöhe der auf uns verbliebenen Mauer beträgt 6,85 m, sie ist 2,80 m dick. Die obere Fläche der aus Quadertsteinen erbauten Mauer weist Spuren mehrfacher Verwüstungen bzw. Verbesserungen auf.

Unterhalb der massiven römischen Mauer kann man auch frühere Bauperioden beobachten; diese tiefer gelegenen Gebäudereste sind im Keller des Fabrizius-Hauses deutlicher zu erkennen als im Garten neben der Stadtmauer. Hier wurde nämlich bei den mittelalterlichen Bauarbeiten das aufgehende Mauerwerk eines frühkaiserzeitlichen Gebäudes vernichtet, doch sind unterhalb des heutigen Bodenniveaus des Kellers die aus dem 1. und 2. Jh. stammenden Bodenniveaus dieses römischen Gebäudes noch vorhanden, und unterhalb dieser sogar

die Reste eines noch älteren — annehmbarerweise von der Mitte des 1. Jhs. stammenden — Gebäudes mit Steinmauern. Nur vier Räumlichkeiten des römischen Gebäudes konnten freigelegt werden, d. h. jener Teil, der sich unterhalb des heutigen Kellers befindet (Abb. 14). Aus den massiven Mauern des Gebäudes kommt man zu dem Schluß, daß es stockhoch gewesen sein dürfte, mit Zentralheizung und mit Kanalisation versehen (Abb. 15). Der NO-lichen Seite schloß sich ein großes Bassin mit abgerundeten Ecken an.

Auf Grund der Zeitbestimmung des bei den Ausgrabungen zutage gekommenen Materials kann folgendes festgestellt werden:

Die zutiefst beobachteten Gebäudereste mit Steinmauernfundament entsprechen der Periode des »oppidum Claudium«. Zu dieser Zeit benutzen die Bewohner der neuen Siedlung noch viele Waren, die den Charakter der Eingeborenarbeit aufweisen. Die Reste eines bedeutenden Gebäudes der unter den Flaviern zu Munizipalrang erhobenen Stadt Scarabantia dürften im Keller des Fabrizius-Hauses erschlossen worden sein, das viele Restaurierungen nach vielen Verwüstungen erlebt hatte und bis Ende des 3. Jhs. bestand. Um die Wende des 3/4. Jhs. vernichtete eine große Feuerbrunst das Gebäude; später, im Laufe des 4. Jhs. wird die große innere Stadt von Scarabantia mit einer massiven Mauer umgeben. Die Stadtmauer, die eben im Garten des Fabrizius-Hauses von der Richtung der früheren Raumausbildung abschwenkt, durchquert die mit aus dem 2—3. Jh. stammenden Funden datierbaren Schichten (Abb. 8, 10, 16, 18), konnte also nicht früher als im 4. Jh. errichtet worden sein. Noch im 4. Jh. wurden schwache, in Lehm gebettete Mauern zur Stadtmauer hinzugefügt; zu dieser Zeit leben mit den Provinzialrömern vermischt bereits zu fremden ethnischen Gruppen gehörende Völker inmitten der Stadtmauern, was durch Gebrauchsgegenstände und Waffen

⁶³ A középkori Sopron első települési helyéről kialakult vita eldöntéséhez régészeti leletanyag még nem áll rendelkezésünkre. A három vitás terület (Mollay K., Erdburg dűllő, Gerő L., Szt. Mihály templom környéke és a régi felfogás: Belváros) egyikéről sem ismerünk eddig X—XII. századi leletanyagot. Döntést csak az

hozhat, ha bebizonyosodik, hogy a gerendavázás sánc a IX—XI. században épült.

⁶⁴ Gerő L., i. m. 166.; Mollay K., i. m. 49.

⁶⁵ Részletesen elemzi Mollay K., i. m. 52.

⁶⁶ Gerő L., i. m. 166.

bewiesen ist, die für die Hunnenzeit kennzeichnend sind (Abb. 11).

Als man dann später den roten Wall errichtete, wurde das Baumaterial der römischen Bauten in diesen eingerammt. Es ist eines der Ergebnisse der Forschungen im Fabrizius-Haus, daß *es gelang, das Verhältnis der Steinmauern und des roten Walles zueinander klarzustellen*. Die äußere Stadtmauer — die aus der Römerzeit stammt — wurde früher errichtet als der "ausgebrannte" Wall, der bereits auf der Schuttschicht dieser Mauer ruht; die innerste mittelalterliche Stadtmauer hingegen, die bereits in ihrem verschiedenen Bindematerial und der Bautechnik vom römischen Bau abweicht, durchquert selbst die Innenseite des roten Walles. Die Mittellinie der mittelalterlichen Stadtmauer wurde unter Benutzung der römischen Stadtmauer errichtet.

Aus dieser Periodisation dürfte man darauf schließen, daß all jene, nahezu 3 m mächtigen Mauerreste, die seit Ende des vergangenen Jahrhunderts in der inneren Stadt Soprons bei Erdarbeiten öfters unterhalb des roten Walles zutage kamen, ebenfalls zu jenem Mauersystem gehören mögen, das beim Fabrizius-Haus beobachtet wurde. *Die innere Stadt Soprons war also Ende der Römerzeit mit einer Stadtmauer umgeben, neben die später ein "gebrannter" Wall, und danach die stellenweise auch heute sichtbare mittelalterliche Stadtmauer errichtet wurde* (Abb. 19). Die auch heute erkenntlichen Konturen der inneren Stadt dürften mit denen der römischen Burgmauer identisch sein, auch hier kann man mit der Benutzung römischer Gebäude rechnen, wie im Falle so vieler anderer römischer Siedlungen.

Das Zeitalter, zu welchem der rote Wall errichtet wurde, konnte mangels Funde bisher noch nicht festgestellt werden; zur relativen Altersbestimmung verhelfen die darunter und darüber verlaufenden Schichten. Demgemäß dürfte das Erdwallsystem mit Holzbalken zwi-

schen dem 4—14. Jh. entstanden sein, dem heutigen Stand der Forschungen entsprechend dürfte man den Zeitpunkt anhand von Analogien ähnlichen Charakters auf das 9—11. Jh. verlegen.

Bis zu weiteren Ausgrabungen können nur die Analysen der Quellen die Baugeschichte der mittelalterlichen Stadtmauern beleuchten. Die Verfasser sind der Meinung, daß die in der Urkunde des Königs László IV. aus dem Jahre 1277 erwähnten »...alten Abnützungen und Brüche des Bollwerkes...« (*...antiquis operum consumptionibus et fracturis in eodem castro nostro Supron...«*) sich bereits auf die, die innere Stadt umgebenden Schanzenfesten beziehen.

Nach einer Urkunde des Königs Endre III. aus dem Jahre 1297 hätte der König mit eigenen Augen »...das große Verderben der Stadtmauern infolge ihrer Altertümlichkeit und des großen Alters des Werkes...« gesehen (*...morum eiusdem civitatis confraccionem ex nimia antiquitate, et operis vetustatem vidissemus...«*); die in der Urkunde gebrauchten Ausdrücke weisen darauf hin, daß sie sich nicht auf eine im 13. Jh. erbaute Wall und ein solches Mauersystem beziehen, sondern auf eine Befestigung, die bereits seit mehreren Generationen hier stand. Die Soproner Bürger durften seit dem Jahre 1297 die Hälfte ihres aus dem Zoll des Handels über den Fertő-See stammenden Einkommens zur Verbesserung der alten Befestigungen benutzen. Zwischen den Jahren 1330—1340 wurde für die Baukosten der Stadtmauern laufend auch die andere Hälfte gesichert.

Die bei der Ausgrabung gefundene neuzeitliche Auffüllung, die perspektivische Zeichnung der Stadt aus dem Jahre 1622 und der Querschnitt des Wallsystems auf der Zeichnung (Abb. 20) beweisen, daß zwischen der inneren und der äußeren Burgmauer der äußere Hang der Schanze zu dieser Zeit noch frei stand.

I. Holl—Gy. Nováki—K. Póczy